

4. Котенко А. М. Особливості проведення податкових перевірок щодо дотримання принципу «витягнутої руки» у трансфертному ціноутворенні. *НДІ ПЗІР НАПрН України*. 2021. № 15. С. 95–104. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2021/Conf_26.03.2021/Conf_26.03.21_15.pdf.

5. Омельчук Л. В., Лазаренко А. С. Призначення позапланової податкової перевірки у кримінальному провадженні та її оскарження. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 242–245.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-621-1-55>

Тхоржевська М. Є.,

здобувачка вищої освіти 4 курсу спеціальності «Право»

Навчально-наукового гуманітарного інституту

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна

Макарова Т. П.,

доктор філософії права,

старший викладач кафедри державно-правових і гуманітарних наук
Навчально-наукового гуманітарного інституту

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна

САНКЦІЇ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ: ЛЕГІТИМНІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Роботу присвячено дослідженню санкцій та міжнародно-правових обмежень як ключових інструментів забезпечення міжнародного правопорядку, реагування на порушення норм міжнародного права та підтримання міжнародної безпеки. Проаналізовано питання легітимності застосування санкцій у контексті міжнародного права, ролі міжнародних організацій та держав у процесі їх запровадження, а також оцінено ефективність санкційних механізмів в умовах сучасних глобальних викликів. Особливу увагу приділено впливу санкцій на держави-адресати, міжнародні відносини та дотримання прав людини.

Санкції та інші міжнародно-правові обмеження (торговельні, фінансові, візові, секторальні) стали одним із ключових інструментів реагування держав і міжнародних організацій на порушення міжнародного права, загрози міжнародному миру та безпеці, масові порушення прав

людини й міжнародні злочини. Водночас у сучасній практиці співіснують принаймні три «режими» санкційності:

1) санкції, ухвалені Радою Безпеки ООН у межах глави VII Статуту ООН (передусім ст. 41) [1];

2) санкції регіональних організацій (насамперед ЄС), що спираються на власні установчі договори та акти вторинного права [3; 4];

3) односторонні та «коаліційні» санкції, які їх ініціатори часто обґрунтовують як контрзаходи у відповідь на міжнародно-протиправні діяння, тоді як критики відносять їх до односторонніх примусових заходів, що можуть суперечити принципам Статуту ООН та міжнародному праву [2; 9].

Це породжує постійне напруження між легітимністю (правовою підставою, процедурою, дотриманням прав людини та гуманітарних винятків) і ефективністю (спроможністю досягати політичної мети без неприйнятних побічних наслідків).

Санкції як форма примусу в міжнародних відносинах: обмежувальні заходи (*restrictive measures*) можуть включати економічні та фінансові обмеження, замороження активів, заборони на експорт/імпорт, ембарго на зброю, візові заборони, дипломатичні обмеження тощо [4; 5].

Відмежування від споріднених категорій: реторсії (недружні, але правомірні дії), репресалії/контрзаходи (тимчасове невиконання зобов'язань як реакція на міжнародно-протиправне діяння), а також колективні заходи у межах міжнародних організацій. Доктрина підкреслює складність і термінологічну неоднорідність цих понять [11].

В науковій літературі наводяться класифікації санкцій, які є корисними для оцінки їх легітимності та ефективності, а саме: за суб'єктом ухвалення (ООН; регіональна організація; держава); за інструментами (торгівля, фінанси, технології, логістика); за «адресністю» (всеохопні/комплексні; таргетовані/«смайт» санкції); за цілями (припинення агресії/окупації, нерозповсюдження, протидія тероризму, захист прав людини тощо) [5; 6]. Тенденція останніх десятиліть свідчить про перехід від всеохопних ембарго до таргетованих санкцій, що мають краще балансувати примус із мінімізацією гуманітарної шкоди та створювати «точковий» тиск на еліти й фінансову інфраструктуру [6].

В контексті легітимності міжнародно-правових підстав та межі застосування слід зазначити санкції Ради Безпеки ООН: Статут ООН надає РБ повноваження визначати заходи, що не пов'язані із застосуванням збройної сили, для виконання її рішень (перелік у ст. 41 є відкритим) [1]. Юридична «вага» таких санкцій посилюється обов'язком держав-членів виконувати рішення РБ ООН (ст. 25 Статуту). Також доцільно відмітити регіональні санкції: у ЄС обмежувальні заходи зазвичай починаються з політичного рішення у межах Спільної зовнішньої та безпекової політики, а для імплементації в економічній сфері застосовується механізм, пов'язаний з правовою підставою

у ДФЄС (зокрема ст. 215) та актами вторинного права, які забезпечують єдність застосування [3].

У загальному міжнародному праві контрзаходи розглядаються як інструмент індукції порушника до виконання зобов'язань, однак вони мають суворі умови (тимчасовість, пропорційність, ціль спонукання до припинення порушення й відшкодування, заборона порушення імперативних норм тощо) [2]. Проблемним лишається питання «колективних» контрзаходів і меж допустимості, коли порушені зобов'язання *erga omnes*.

Правозахисний вимір легітимності є одним із важливіших інструментів, оскільки санкції (навіть таргетовані) можуть впливати на права власності, право на справедливий суд, свободу пересування тощо; тому зростає роль процедурних гарантій, прозорості включення до санкційних списків, механізмів перегляду та судового контролю (особливо в регіональних системах) [6].

У системі ООН регулярно наголошується на негативних наслідках односторонніх примусових заходів і потенційній невідповідності міжнародному праву та Статуту ООН [9]. Позиція Спеціального доповідача ООН з питання односторонніх примусових заходів додатково фокусує увагу на гуманітарних наслідках і доступі до правосуддя [10].

Сучасні санкційні режими часто містять винятки/ліцензії для гуманітарної діяльності (постачання продовольства, ліків, робота НУО). У практиці США це відображається через механізм загальних ліцензій і офіційні роз'яснення уповноваженого органу (OFAC) [8]. Наявність винятків підсилює легітимність, але може послаблювати примусовий ефект, якщо вони стають надмірними або погано контрольованими.

Проблему «метрики»: ефективність санкцій слід оцінювати не лише за фактом економічної шкоди, а за досягненням заданої політичної мети (зміна поведінки, припинення порушення, входження в переговори, стримування, покарання або сигналізація) [5; 7].

Масштабні порівняльні дослідження науковців показують, що санкції часто дають змішані результати та потребують якісного дизайну й коаліційної підтримки; у практиці існує значна частка випадків часткового успіху, коли санкції спрацьовують як елемент ширшої стратегії [5; 13].

Критики застосування санкцій наголошують, що санкції рідко примушують режимні зміни чи капітуляцію, однак найчастіше працюють у поєднанні з військово-політичним тиском або внутрішніми факторами; надмірне сподівання на санкції може затягувати конфлікт [12].

Останні роки відбувається перехід до таргетованих санкцій (персональні списки, замороження активів, обмеження доступу до фінансової системи) спрямований на мінімізацію шкоди цивільному населенню та посилення персональної ціни для еліт. Дослідження зосереджуються на тому, що ефект залежить від якості розвіданих, координації з

банківським сектором, ефективності контролю та судової стійкості списків [6].

Доцільно вказати на фактори підвищення ефективності: а) чітка й реалістична ціль; б) градуйованість та можливість «ескалації / деескалації»; в) багатосторонність і зменшення «вікон обходу»; г) наявність позитивних стимулів та вихідної стратегії; ґ) комунікація умов зняття санкцій; д) надійне правозастосування і моніторинг виконання [7; 13]. Санкції можуть стимулювати імпортозаміщення, переорієнтацію торгівлі, розвиток паралельних фінансових каналів, тінізацію, а також консолідацію влади та пропагандистські наративи «облоги». Це може знижувати довгострокову результативність і потребує адаптивного дизайну [7; 13].

Екстериторіальність і вторинні санкції: поширення практики «вторинних» обмежень піднімає питання юрисдикції, суверенної рівності та допустимості примусу третіх сторін. У правничій дискусії це часто кваліфікують як сферу підвищених легітиміційних ризиків, що ускладнює формування широких коаліцій виконання [10; 11; 15]. Комплексність сучасної економіки: фінансові санкції, технологічні ембарго та обмеження доступу до логістики можуть бути ефективнішими за традиційні торговельні заборони, але водночас створюють ризики надмірного «комплаєнс-оверкоррекшн», коли банки та компанії блокують навіть дозволені транзакції (зокрема гуманітарні) [8]. Досвід всеохопних санкцій (зокрема щодо Іраку) використовується як аргумент на користь таргетування й гуманітарних винятків; однак навіть за наявності винятків проблеми доступу до ліків, фінансування гуманітарних програм і страху санкційних ризиків можуть зберігатися [14]. Генеральна Асамблея ООН періодично ухвалює резолюції, що засуджують односторонні примусові заходи та підкреслюють їхні негативні наслідки для прав людини й розвитку [9]. Це не усуває практику односторонніх санкцій, але формує політичний контекст і додаткові аргументи у правових дебатах.

У вітчизняній українській доктрині увага зосереджена на відмежуванні санкцій від контрзаходів і визначенні критеріїв легітимності та ефективності в умовах повномасштабної війни, а також на важливості узгодження санкційної політики з цілями відновлення правопорядку та міжнародної відповідальності [11; 15]. Узагальнення: у сучасних умовах «легітимність» і «ефективність» взаємопов'язані. Правові вади (сумнівна підстава, непрозорі процедури, відсутність судового контролю, надмірні гуманітарні наслідки) підривають коаліційність і виконання санкцій, а отже – і їхню результативність [6; 9; 10].

З огляду на подвійний критерій «правомірність та результативність», сучасна санкційна політика має формуватися як керована, доказова й підзвітна система. На узагальнення наведеного вище, можливо сформулювати практичні рекомендації, що впливають з міжнародно-правових

рамок та емпіричних висновків досліджень. Формулювати мету санкцій у «перевірюваних» термінах (що саме має зробити адресат) і одразу закладати умови часткового/повного зняття (exit strategy), щоб уникати «санкційної інерції» [7; 13]. Дотримуватися принципів необхідності та пропорційності: обмеження мають бути достатніми для досягнення мети, але не надмірними. У випадку односторонніх заходів особливо важливо обґрунтувати їх як контрзаходи відповідно до загальних правил відповідальності держав [2; 15]. Максимізувати багатосторонність, що означає, що навіть формально односторонні санкції ефективніші, коли вони узгоджені між коаліцією держав та імплементовані синхронно (зменшення «вікон обходу», спільні списки, обмін даними) [5; 13]. Перевагу надавати таргетованим інструментам (активи, фінансові посередники, технологічні вузли, ключові компанії / мережі), поєднуючи їх із надійними доказовими стандартами включення до списків і процедурами перегляду, щоб зберігати судову стійкість і довіру приватного сектору [6; 3]. Гуманітарні винятки робити «працюючими», крім формального винятку, потрібні зрозумілі ліцензійні процедури, швидкі роз'яснення регулятора та канали взаємодії з банками/НУО, аби зменшити ефект надмірного комплаєнсу [8; 10]. Інвестувати в контроль виконання: моніторинг, розслідування обходу, комплаєнс-стандарти для фінансових установ і експортерів, міжнародна координація правоохоронних органів – критичні для фактичної результативності [7]. Паралельно застосовувати інструменти міжнародної відповідальності: санкції не мають замінювати міжнародне правосуддя, відшкодування шкоди та дипломатичні механізми; найкращий результат дає їх поєднання в єдиній стратегії відновлення правопорядку [1; 2; 9].

Отже, у сучасних умовах санкції виступають складним та багатовимірним інструментом міжнародно-правового впливу, ефективність і легітимність якого безпосередньо залежать від джерела їх запровадження, процедурної обґрунтованості та відповідності фундаментальним принципам міжнародного права. Найвищий рівень формальної легітимності зберігають санкції, запроваджені Радою Безпеки ООН відповідно до глави VII Статуту ООН, що обумовлено їх універсальною природою та обов'язковістю для всіх держав-членів. Водночас регіональні санкційні режими, зокрема в межах Європейського Союзу, демонструють високий рівень правової стійкості завдяки дотриманню принципів пропорційності, належної правової процедури та ефективного судового контролю.

Разом із тим, односторонні санкції залишаються найбільш дискусійним інструментом сучасного міжнародного права, перебуваючи на межі між допустимими контрзаходами та потенційно неправомірними примусовими діями. Їх права оцінка значною мірою залежить від відповідності цілям відновлення порушеного права, а також від

дотримання прав людини та загальних принципів міжнародного правопорядку.

Ефективність санкцій у сучасному світі має виразно контекстуальний характер і досягається передусім за умов їх багатосторонності, адресності (таргетованості) та належного механізму імплементації. Найбільш результативними виявляються ті санкційні режими, які інтегровані у ширшу стратегію міжнародного впливу, поєднуючи економічний тиск із дипломатичними інструментами та чітко визначеними умовами їх скасування.

У контексті України санкції стали одним із ключових елементів міжнародно-правової реакції на збройну агресію російської федерації, виконуючи як функцію стримування, так і інструменту відповідальності. Запроваджені державами-партнерами обмежувальні заходи, зокрема фінансові, енергетичні та персональні санкції, спрямовані на зниження військово-економічного потенціалу держави-агресора та створення передумов для відновлення міжнародного правопорядку. Водночас український кейс продемонстрував як потенціал санкційної політики, так і її обмеження, пов'язані з можливостями обходу санкцій, асиметричністю їх впливу та тривалістю досягнення результату.

Таким чином, визначальним чинником сучасної результативності санкцій є досягнення балансу між інтенсивністю тиску на державу-порушника та дотриманням міжнародно-правових стандартів, включаючи захист прав людини та гуманітарні принципи. Порушення цього балансу знижує легітимність санкцій, послаблює міжнародну підтримку та створює передумови для їх неефективності.

У підсумку слід констатувати, що санкції в умовах сучасних глобальних викликів еволюціонують від допоміжного інструменту політики до самостійного механізму забезпечення міжнародної безпеки та відповідальності держав. Практика їх застосування у відповідь на агресію проти України має потенціал сформувати нові стандарти легітимності та ефективності санкційних режимів, що визначатимуть подальший розвиток міжнародного права у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Буткевич О. В. Міжнародне право : підручник. Київ : Ліра-К, 2019. 560 с.
2. Задорожній О. В. Порушення Російською Федерацією основоположних норм міжнародного права : монографія. Київ : К.І.С., 2015. 712 с.
3. Мережко О. О. Міжнародне публічне право : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 640 с.
4. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : підручник. Київ : Знання, 2018. 631 с.

5. Кучик О. С. Міжнародні санкції у сучасному міжнародному праві. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2021. Вип. 47. С. 112–121.

6. Жданов Ю. М. Санкції як інструмент міжнародної безпеки: правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. Вип. 61. С. 98–103.

7. Кресіна І. О. Міжнародні організації та санкційні механізми: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. 384 с.

8. Резолюція Ради Безпеки ООН 661 (1990) : щодо санкцій проти Іраку [Електронний ресурс]. URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/661\(1990\)](https://docs.un.org/en/S/RES/661(1990)) (дата звернення: 01.03.2026).

9. Статут Організації Об'єднаних Націй : [прийнятий 26.06.1945 р.] [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 01.03.2026).

10. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

11. Корнева П. М., Атаманчук Ю. І., Феньків В. В. Реторсії та санкції як види міжнародної відповідальності в міжнародному приватному праві [Електронний ресурс]. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 789–792. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/166>. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2023/166.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

12. Антипенко В. Ф. Міжнародна відповідальність держав : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2019. 256 с.

13. Гончаренко В. Д. Міжнародне право прав людини в умовах санкційних режимів. *Юридична Україна*. 2022. № 3. С. 45–51.

14. Міжнародне право : навчальний посібник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 608 с.

15. Міністерство закордонних справ України : офіційний вебсайт [Електронний ресурс]. URL: <https://mfa.gov.ua> (дата звернення: 01.03.2026).